

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"לא היה ולא נברא" ומקביליו*

א

נאמר בפבלי פבא פתרא טו ע"א: "איוב לא היה ולא נברא
אלא משל היה" (נ"א: "אלא למשל היה"). הביטוי לא היה ולא
נברא מופר לפול, והוא משמש, פידוע, אף מחוץ להקשר של

* זהו עיבוד של פרט מתוך הרצאה שהרציתי בקונגרס העולמי השביעי
למדעי היהדות, ירושלים מנחם אב תשל"ז, בישיבה שיוחדה למפעל המילון
ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית.

איוב. אבל לא לכול מופרים הפיטויים המקבילים לו בשאר חיבורי התורה שבעל פה.

בבראשית רבה פרשה נז, בשם ר' שמעון בן לקיש (בפבלי שם — בשם "ההוא מרבנן") נאמר: "איוב לא היה ולא נברא" — כך בדפוסים ובכתבי־יד אחדים. אבל דוקא פתביהיד המשובחים, שיד המעתיקים לא "תיקנה" בהם על פי הפבלי, גורסים: "איוב לא היה ולא נהיה". וכן גרסת מדרש הגדול פרשת מצורע (ויקרא יד, מה): "איוב לא היה ולא נהיה".

הצד השווה שבשתי הגרסאות הוא כפל הלשון: בשתיהן, לפועל היה מצטרף פועל נרדף: כאן נברא, כאן נהיה. וכפל לשון פירושו הדגשה, על דרך "לא תקום ולא תהיה" (ישע' ז, ז), "לא יָרְעוּ ולא ישחיתו" (שם יא, ט; סה, כה), "לא תבושי ולא תכלמי" (שם מה, יז), "לא ינום ולא יישן" (שם ה, כז; תהל' קכא, ד), ועוד פהנה וכהנה.

ואמנם, המאמר "לא היה ולא נברא/נהיה" צריך הדגשה; מאמר זה מצורף לשורה של מאמרים אחרים, המשיבים על השאלה "אימתי היה איוב?"; זה אומר בכה וזה אומר בכה, לא פחות מעשר תשובות (החל בימי אברהם אבינו וכלה בשיבת ציון). עד שבא זה וביטל את כל התשובות כאחת, ולא עוד, אלא שסילק את השאלה "אימתי" ממקומה — לומר: מה לכם מידיינים אימתי היה איוב, והרי כל עצמו לא היה בעולם, והרי אינו אלא דמות דמיונית ("אלא מ של היה").

תשובה זו צריכה וצריכה הדגשה.

קשה יותר הגרסה בירושלמי סוטה דף כ ע"ד: "איוב לא היה ולא עתיד להיות" — כך בדפוס וינציאה רפ"ג (הדפוס הראשון של הירושלמי); כ"י ליידין (הבסיס לדפוס וינציאה): "לא היה ולא עתיד להיות"; כ"י רומי: "לא עתיד להיות ולא היה". וכן גורס ילקוט שמעוני בפרשת וירא: "לא היה ולא עתיד להיות" (אבל בתחילת ספר איוב — פלשון הפבלי).

הדברים תמוהים. וכי עלתה על דעתו של אדם, שאיוב עתיד להיות?

גרסה זו אומרת דרשני.

ב

הביטוי "לא היה ולא עתיד להיות" אינו יפה לכאן, אבל יפה הוא לעניין אחר: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות" (תוספתא סנה' יא, ו), "עיר הנידחת לא היתה ולא עתידה להיות" (שם שם יד, א), "בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות" (שם נגעים ו, א). הלכות אלו מובאות פאחת בפבלי סנה' עא ע"א, וכלשון זה גם במדרש הגדול כי תצא (דברים כא, יט).

אלו הלכות שלא נהגו במציאות של חז"ל (אבל ראה ר' יונתן ור' שמעון איש כפר עכו בפבלי סנה' עא ע"א!). לדוגמה, משנה סנה' ח, א-ד; בוא וראה כמה המשנה טורחת לסייג ולצמצם את תחולתה של מצות בן סורר ומורה, מתוך דרשת המקראות: כביכול המקרא עצמו לא נתפון שיקיימוה למעשה. באה התוספתא ופירשה: המצוות הללו לא היו ולא

ע ת י ד ו ת ל ה י ו ת , כ ל ו מ ר , הן חסרות הַתְּלָה מעשית
מ ע י ק ר ן ; לא היו לשעבר, אינן עתידות להיות להבא.
וממילא אין להן קיום בינתיים. "היה" ו"עתיד להיות"
מצטרפים כאן למושג אחד: המציאות הכלל-זמנית.

נראים הדברים, שביטוי זה — לא היה ולא עתיד להיות —
נכנס לתוך תחומו של חברו — לא היה ולא נברא/נהיה — וכך
יצא המאמר המשונה "איוב לא היה ולא עתיד להיות".

ג

אבל עוד תמיהה נכונה לנו: במדרש הגדול פרשת מצורע
(ויקרא יד, מה) שלוש הלכות אלו שנויות בלשון "לא היה ולא
נהיה"! כאן נתחלפו הדברים בכיוון השני: הביטוי "לא היה ולא
נהיה" נכנס לתחומו של חברו "לא היה ולא עתיד להיות". יתר
על כן, המקום הזה מעמיד אותנו על ההשפעה שהושפעו שני
הביטויים זה מזה: כאן, שלוש ההלכות מובאות כאחד עם איוב,
ועל כל אחד ואחד נאמר: "לא היה ולא נהיה".

ד

שני הביטויים שלנו — "לא היה ולא נברא/נהיה", "לא
היה ולא עתיד להיות" — בנויים בדפוס אחד, ובאותו הדפוס
בנויים אף ביטויים אחרים, כגון: "לא מעוקצך ולא מדובשך"
וכיו"ב. הדפוס הסגנוני הטבוע בכל אלו מְשׁוּה להם פרצוף של
מטבעות לשון; סימן ההיכר שלהם, צוּרַת מ ט ב ע שלהם:
"לא . . . ולא . . .". דומים ביותר שני המטבעות שלנו. שלא די
שהדפוס ה צ ו נ י שלהם שוה, אלא ששני אברי התקבולת

שלהם חוזרים על תוכן אחד: היה // נהיה-נברא, עתיד
להיות!

ברבות הימים נשחקו המטבעות שלנו, כדרפם של מטבעות,
ושוב לא הובנו כמשמעם. וגרם הדמיון שביניהם, וסופם
שנתחלפו זה בזה.